

DÖRT KAPI KAVRAMININ KAYNAKLARI*

Sources of The “Dört Kapı” Concept

Ali Rıza ÖZDEMİR**

Öz

Dört Kapı kavramı, Aleviliğin temel eğitim müfredatında merkezi bir öneme sahiptir. İnsanı en ham halinden alıp insan-ı kâmil haline getiren bu eğitim programı, dört ana basamaktan oluşur. Bu ana basamaklar Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat adlarını taşır. Dört Kapı kavramı şimdiye kadar çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Doğrudan ve dolaylı şekilde bu eğitim programını araştırma konusu edinen çalışmaların çoğu, konunun sadece belirli yönüne ışık tutmuştur. Bu kavramın bir bütün halinde kaynaklarına eğilen çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu çalışma, Dört Kapı kavramının ana yapısına eğilmekte ve bu yapının kaynaklarını incelemektedir.

Çalışmada kullanılan ana kaynaklar Kur’an-ı Kerim ile Hazreti Muhammed’in ve On İki İmam’ın buyruklarını içeren hadis kitaplarıdır. Ayrıca Alevilikte Dört Kapı kavramını anlatan iç metinlere de başvurulmuştur.

Bu yazının temel tezi, Alevilikteki Dört Kapı kavramının İslami dayanaklarla inşa edildiğidir. Dört Kapı kavramının, Kur’an-ı Kerim ile Hz. Muhammed ve On İki İmam’ın buyrukları referans alınarak yapılandırıldığıdır.

Bu çalışmada Dört Kapının Kur’an-ı Kerim ayetlerinde bir dayanağı olup olmadığı, varsa bunların doğrudan mı yoksa dolaylı olarak mı dayanak teşkil ettiği sorularına cevap aranmıştır. Hadis ve buyruk kitaplarında bu kavrama zemin hazırlayan metinler olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada bütün bunlardan hareketle Dört Kapı kavramını Kur’an-ı Kerim’e, Hz Muhammed’in ve On İki İmam’ın buyruklarına dayandırılmasının mümkün olup olmadığı da ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: On İki İmam, Hoca Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Veli, Dört Kapı, Ayet, Hadis.

Abstract

The concept of Dört Kapı is central to the basic education curriculum of Alawism. This training program, which takes the human from its most crude form and makes it perfect, consists of four main steps. The names of these main steps bear the names of Sharia, Tariqa, Marifa and Haqiqa. The concept of Dört Kapı has been the subject of numerous studies so far. Most studies that directly and indirectly investigate this curriculum have shed light on only certain aspects of the subject. Studies that focus on the sources of this concept as a whole are quite limited. This study focuses on the main structure of the concept and examines its sources.

The main sources used in the study are hadith books containing the commands of the Qur’an and the Prophet Muhammad and the Twelve Imams. In addition, internal texts describing the concept of Dört Kapı in Alawism were also consulted.

The main argument of this article is that the concept of Dört Kapı in Alawism was built with Islamic bases. The concept of Dört Kapı is structured by referring to the Holy Qur’an and the Prophet Muhammad and the Twelve Imams.

* Geliş Tarihi: 16.04.2020, Kabul Tarihi: 01.02.2021. DOI: 10.34189/hbv.97.005

** Bilim uzmanı, Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, Ankara/Türkiye, etnojenez@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9046-3169>

This study seeks to answers whether the Dört Kapı concept has a basis in the verses of the Qur'an, and if it has, whether it is direct or indirect. Moreover, it investigates if there are texts that lay the groundwork for this concept in the hadith and command books. Within this context, the study discusses if it is possible to base the concept of Dört Kapı in the Qur'an, the commands of the Prophet Muhammad and the Twelve Imams.

Keywords: Twelve Imams, Hodja Ahmed Yesewi, Hacı Bektash Veli, Dört Kapı, Verse, Hadith.

1. Giriş

Alevilik insanı eğiterek rıza toplumu temelinde Hakk'a ulaştırılan bir yoldur. Bu yolun insanı ulaştırdığı menziller Dört Kapı adı verilen bir program dâhilinde belirlenmiştir. Dört Kapı kavramı, Aleviliğin yazılı kaynaklarında ve iç metinlerinde sayısız kere tekrarlanmıştır. Aleviliğin sözel belleğinde de bu kavram, şüpheye mahal bırakmayacak şekilde günümüze değin varlığını sürdürmüştür. Ayrıca Dört Kapı kavramı, çok sayıda güncel çalışmanın doğrudan veya dolaylı araştırma konusu olmuştur. Ancak bir kavram olarak Dört Kapının kaynakları ise şimdiye değin yeterince incelenmemiştir. Bu çalışmanın araştırma problemi Dört Kapı kavramının kaynaklarıdır.

Cevabını aradığımız başlıca araştırma soruları şunlardır: Dört Kapı kavramının Kur'an-ı Kerim ayetlerinde bir dayanağı var mıdır? Varsa bunlar doğrudan mı yoksa dolaylı olarak mı dayanak teşkil etmektedir? Hz. Muhammed'in hadislerinde ve On İki İmam'ın buyruklarında Dört Kapı kavramını doğrudan zikreden veya bu kavrama zemin hazırlayan metinler var mıdır? Bütün bunlara bakarak Dört Kapı kavramını Kur'an-ı Kerim'e, Hz Muhammed'in hadislerine ve On İki İmam'ın buyruklarına dayandırmamız mümkün müdür?

Tasavvuf geleneğinde ve Alevilik dışı toplumlarda Dört Kapı kavramı, bu kavramın hangi mecazlarla ifade edildiği, zaman içerisinde kavramın geçirdiği değişim gibi hususlar bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Ayrıca Dört Kapı içinde yer alan makamların tek tek kaynağını ele almak da bu çalışmanın dışındadır. Esasen yukarıda ifade ettiğimiz konular hatta her makam hakkında ayrı çalışmalar yapılmalıdır.

Çalışmamızda kullanılan ana kaynaklar öncelikle Kur'an-ı Kerim'dir. Hz. Muhammed'in hadislerini ve On İki İmam'ın buyruklarını içeren kitaplar çalışmamızın diğer ana kaynakları arasındadır. Ayrıca ihtiyaç duyuldukça Alevilikte Dört Kapı kavramını anlatan iç metinlerden de sıklıkla yararlanılmıştır. Aleviliğin iç metinlerine göre Dört Kapı kavramının kaynakları ise ayrı bir çalışmada söz konusu edilmelidir.

2. Bulgular

Türk irfan geleneğinde ilk defa Hoca Ahmet Yesevî'ye isnat edilen *Fakrnâme* adlı eserde geçen Dört Kapı kavramı, Hz. Ali'nin bir buyruğuna dayandırılmıştır (Eraslan, 2016: 52). Daha sonra bu kavram Babai Türkmenleri ile Anadolu ve çevre bölgelere taşınmıştır (Elvan Çelebi, 2014: 57, 121, 428; Özdemir, 2019: 164-165). Babai Türkmenlerinden Hacı Bektaş Veli'ye nispet edilen *Makâlat* ve *Fevâid* adlı

eserlerde de Dört Kapı kavramı Kırk Makamla birlikte göreceli olarak daha detaylı şekilde açıklanmıştır (Güzel, 2011: 300-314, 426-434; Hünkâr Hacı Bektaş Veli, 2015: 67-85). Hacı Bektaş Veli'nin ikinci kuşak öğrencileri arasında sayılan Kaygusuz Abdal, *Mesnevi* adlı eserinde (Güzel, 1981: 287-290), Yunus Emre ise *Divan*'ında (Kahraman, 2017: 1-18; Tatçı, 1990: 285) Dört Kapı'yı isimleriyle anmıştır. Bundan sonra sayısız Alevi¹ hak aşığı Dört Kapı kavramını terennüm etmiş (Özmen, 1988), Buyruk metinleri (Aytekin, 1958: 29-31, 46, 138-140, 185-186; Bisati, 2013: 20-60, Kaplan, 2010: 213-235) başta olmak üzere Aleviliğin yazılı kaynakları da bu kavrama gözle görülür şekilde yer vermiştir.

Esasen hiçbir kaynak eserde Dört Kapı'dan doğrudan doğruya bir eğitim-öğretim sisteminin ana parçası olarak bahsedilmez. Dört Kapı'ya yapılan atıflara ve Dört Kapı'nın içeriğine baktığımızda, açıkça bir eğitim-öğretim programı olduğu anlaşılır. İnsanı en ham halinden alarak en kâmil (olgun) hâle getiren bu eğitim müfredatı, dergâhlarda ve ocaklarda eğitici kişiler (rehber, mürebbi, pir, mürşit, baba, dede vb.) tarafından hayata geçirilir. Bir eğitim sisteminde olması gereken bütün unsurlar yani öğretmen, öğrenci, program (müfredat) ve okul (Erden, 2011: 11-26) Alevilikte de vardır. Doğal olarak Dört Kapı, Alevilikteki eğitim sisteminin ana bileşenlerinden biridir ve bu sistem içindeki ana müfredatın adıdır.

Dört Kapı'nın ana basamakları bütün kayıtlarda başlangıçtan olgunluğa doğru Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat (Sırr-ı Hakikat) şeklinde sıralanmıştır. Her kapının da kendi içerisinde makam adı verilen ara basamakları vardır. Bu ara basamakların sayısı, bir kısmının sıralaması ve adları değişiklik göstermektedir. Hoca Ahmet Yesevî ile Hacı Bektaş Veli'ye isnat edilen eserlerde ayrıca birçok buyruk yazmasında Dört Kapı'nın her kapısında onar tane ara basamak vardır. Bu nedenle bu program daha çok Dört Kapı Kırk Makam olarak anılır. Kimi buyruk kitaplarında Dört Kapı sadece isim olarak anılmış ve bununla ilgili kısa açıklamalara yer verilmiş (Aytekin, 1958: 29-31, 46, 138-140, 185-186; Ayyıldız, t.y.: 378; Kaplan, 2007: 133, 166-189; Kaplan, 2015: 265-267, 451; Yaman, 2000: 75, 77), kimi yazmalarda her kapıda yedi makam sayılmış (Bisati, 2013: 20-60), kimilerinde ise toplam on beş makam sıralanmıştır (Aytekin, 1958: 21-24; Bozkurt, 2009:168). Başka bir buyruk yazmasında ise Şeriat kapısının beş, Tarikat kapısının yedi, Marifet kapısının bin bir, Hakikat kapısının ise bir makamı olduğu bildirilmiştir (Vaktidolu, 2016: 91-92). Diğer bir metinde ise sadece Şeriat ve Tarikat kapılarına ait makamlardan bahsedilmiştir (Kaplan, 2015: 403-417).

Dört Kapı kavramını ele alan Aleviliğin yazılı kaynakları (Özdemir, 2009) genel olarak her makamı ayet veya Hz. Muhammed'in hadislerine bağlama eğilimi taşır. Nadiren de On İki İmam'dan birine atıflar içerir. Esasen kaynaklarda yer alan bütün makamları tek tek ele alacak olursak bunların tamamını doğrudan veya dolaylı olarak Kur'an-ı Kerim ayetleriyle, Hz. Muhammed'in hadisleri ve On İki İmam'ın buyruklarıyla temellendirebiliriz; bunda herhangi bir güçlük çekmeyiz. Esasen bu

yönteme göre yapılan başarılı çalışmalar da yok değildir (Kılıç, 2015). Ancak Dört Kapı kavramını ana yapısının kaynakları bakımından inceleyen çalışma yoktur. Çalışmamız bütünüyle bu probleme odaklanmıştır.

2.1. Kur'an-ı Kerim'den Dayanaklar

Kur'an-ı Kerim'de Dört Kapı kavramı doğrudan geçmez. Ancak Dört Kapı'ya kaynaklık eden kimi ayetler söz konusu edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan “Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifa ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'an) geldi” (Yunus, 10/57) ayetindeki Kur'an-ı Kerim için ifade edilen dört temel özellik (öğüt, şifa, rehber ve rahmet), Dört Kapı'nın kaynağı olarak gösterilmiştir. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) tarafından telif edilen *Mefâtihu'l-Gayb* adlı eserde bu ayet tefsir edilirken Dört Kapı'dan üçünün adı kullanılmıştır. Ayette geçen “mev'izâ (öğüt)” ifadesinin insanları zahirlerini, uygun olmayan şeylerden temizlemeye bir işaret olduğu ve bunun şeriatı karşıladığı, yine ayette geçen “şifa” kelimesinin, ruhları, bozuk insanlardan ve kötü huylardan temizlemeye işaret ettiği ve bunun tarikatı karşıladığı, “hidâyet rehberi” kelimesinin, Hakk'ın nurunun, siddıkların kalbinde zuhur etmesine işaret ettiği ve bunun da hakikati karşıladığı ifade edilmiştir. Razi'ye göre, rahme (rahmet) kelimesi de, o nurun, kemâl ve aydınlık hususunda, nakis insanları kemâle erdirecek bir noktaya ulaştığına bir işarettir ve bu da “nübüvvet”i karşılar. Doğal olarak bunlar, “Kur'anî lafızlarla, kendisine işaret olunan, önce geçenin sonraya bırakılması; sonra gelenin öne alınması mümkün olmayan birtakım aklî dereceler ve burhani mertebelerdir” (2002: 411). Bu yorum, Dört Kapı ile tam bir uyum içinde olmasa da şeriat, tarikat ve hakikat kavramlarının doğrudan kullanılması bakımından ve derecelere dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

Müslüman ile mümin arasında kategorik bir farklılık, ayrıca müminlerin kendi arasında derecelere ayrılması ayetlerde hemen göze çarpar (Enfal: 8/4). Dikkat edilirse Dört Kapı da bir derecelendirme içerir. Hatta açıkça insanları belirli mertebelere iletmeyi amaçlar. Şeriat kapısının ilk makamından şehadet getirmekle başlayan basamaklar en nihayetinde kişinin kendi özünde Allah'ı bulmasına kadar varır. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim'deki derecelendirmeyi bilmemiz gerekir.

2.1.1. İslâm ve Müslümanlık

Kur'an-ı Kerim'e göre İslâm, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gönderilen bütün peygamberlere verilen dinin adıdır. Çünkü “[...] Allah katında din İslâm'dır” (Âl-i İmrân: 3/19). “Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır” (Âl-i İmrân: 3/85). Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyedildiği gibi Hz. Muhammed'e, Hz. İbrahim'e, Hz. İsmail'e, Hz. İshak'a, Hz. Yakub'a, torunlarına, Hz. İsa'ya, Hz. Eyyüb'a, Hz. Yunus'a, Hz. Harun'a ve Hz. Süleyman'a da vahiy edilmiş, Hz. Davud'a da Zebur verilmiştir (Nisa: 4/163).

İslâm'a bağlılık bildirmek Müslümanlıktır. Doğal olarak İslâm ve Müslümanlık, Hz. Muhammed'den önce de vardır. Hz. Muhammed'den önceki peygamberlerin Müslüman olduğu Kur'an-ı Kerim ayetlerinde açıkça ifade edilmiştir.

Allah, Hz. İbrahim'e Müslüman olmasını emrettiğinde İbrahim Peygamber, Âlemlerin Rabbine teslim olduğunu söyleyerek itaat bildirdi. Hz. İbrahim İslâm olmakla kalmadı, Müslüman olmayı kendi oğullarına da vasiyet etti. Hz. İbrahim'in oğulları İsmail ve İshak da bu öğüdü tuttular. Bir başka peygamber Hz. Yakub da kendi oğullarına, "Oğullarım! Allah, sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak ölü" dedi (Bakara: 2/131-133).

Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlere indirilen dinin adı İslâm'dır. Müslümanlar Hz. İbrahim'e, Hz. İsmail'e, Hz. İshak'a, Hz. Yakub'a ve torunlarına indirilene, Hz. Musa'ya, Hz. İsa'ya ve peygamberlere Rablerinden verilenlere inanan, onların yani peygamberlerin arasında fark gözetmeyen ve Allah'a boyun eğen kişilerdir (Bakara: 2/136). Ne var ki İslâm, son peygamber Hz. Muhammed ile ikmal olmuş, tamamlanmıştır: "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim" (Mâide: 5/3).

Müslümanlık yani İslâm olmak için temeli ve esasıdır. Müslümanlık özce, Allah'ın birliğine ve peygamberlerine şahadet getirmek, İslâm dinine tabii olmaktır. Bedevilerin inandıklarını yani iman ettiklerini dile getirmeleri üzerine Hz. Muhammed'in onlara iman ettik dememelerini, sadece Müslüman olduklarını söylemelerini (Hucurat: 49/14) buyurması İslâm ile imanın eş anlamlı kavramlar olmadığını, müminliğin Müslümanlıktan kategorik olarak üstte olduğunu açıkça göstermektedir.

2.1.2. İman ve Müminlik

Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlığın bir üst aşaması olarak gösterilen müminlik, kendi arasında farklı derecelere ayrılır. İman kelimesi sözlüklerde "güvenerek tasdik etmek, kalbi sükûna kavuşturmak, güven vermek ve güven içinde olmak" (Demiral, 2016: 15) anlamlarına gelir. Bu nedenle iman, kalbi bir fiili, gönülden inanmayı ve bağlanmayı ifade eder. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de imanın "gönüllere giren inanç" olarak tanımlanması (Hucurat: 49/14) Müslüman ile mümin arasındaki kategorik farkı görünür kılar.

Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de geçen isimlerinden biri de Mümin'dir (Haşr: 59/23). Allah'ın isimleri arasında Müslüman olmamasına karşın, Mümin adının olması Müslüman ile mümin kavramları arasındaki kategorik fark bakımından da anlamlıdır. Müslüman ile mümin arasındaki kategorik fark başka ayetlerde de açıkça görülür. Bu ayetlerde Müslüman olan kullara korku ve üzüntü olmadığı ifade edilirken (Zuhruf: 43/68), müminlerden büyük övgülerle bahsedilir ve onların gerçekliğine vurgu yapılır (Enfal: 8/2-4; Mü'minun: 23/1-11). Mümin ile Müslüman arasındaki farkı Hz. Muhammed izah ederken insanların elinden ve dilinden selamette olduğu kişilerin

Müslüman, insanların canları ve malları konusunda güvendikleri kişilerin de mümin olduğunu söyler (El Kuleyni, 2007: 425). Böylece müminliğin Müslümanlıktan daha faziletli olduğunu ortaya koyar.

Müminlik makamına erememiş Müslümanlar arasında bir derecelendirmeden söz edilmese de müminlerin Allah katında derece derece olduğu ayetlerle sabittir (Enfal: 8/4, Al-i İmran: 3/163). Çünkü iman artan bir şeydir: “O’nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır” (Enfal: 8/2). Kur’an-ı Kerim’de müminler Muhsin, Mukin, Muttaki, Sadık, Şahit, Muhlis, Mühtedi, Abid, Şakir, Salih, Haşi gibi isimlerle anılmışlardır (Demiral, 2016). Bu isimlerin müminlerin farklı derecelerine işaret ettiği düşünülebilir.

Her Müslüman aynı zamanda mümin olamayabilir ama her mümin aynı zamanda Müslümandır. İmam Muhammed Bâkır’ın ifadesiyle, “İslâm imana ortak değildir, iman ise İslâm’a ortaktır” (el-Kuleynî, 2007: 60). İmam Cafer Sadık’ın kelimeleriyle, “Bir kul mümin olmadan önce Müslüman olabilir; ancak Müslüman olmadan mümin olamaz” (el-Kuleynî, 2007: 62).

Peygamberler, Müslüman olmalarının yanında aynı zamanda mümindirler. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Nuh (Saffat: 37/79-81), Hz. İbrahim (Saffat: 37/109-111), Hz. Musa (Saffat: 37/120-122), Hz. Harun (Saffat: 37/120-122), Hz. İlyas (Saffat: 37/130-132) peygamberlerin mümin olduğu vurgulanır.

İmam Cafer Sadık’ın bir buyruğunda Allah’ın dinini ikrar etmek Müslümanlık, Allah’ın emrettiklerine uygun amel etmek müminlik olarak ifade edilir (el-Kuleynî, 2007: 86). İmam Muhammed Bâkır’ın bir buyruğunda İslâm’ın, zahiri söz ve fiillerden ibaret, imanın ise kalpte yerleşen ve kulu Allah’a yönelten inanç olduğu vurgulanır (el-Kuleynî, 2007: 60). Özce, İslâm olmak yani Müslümanlık sadece dil ile ikrarı, iman ise kalple tasdiki ifade eder. Ancak kalple tasdik eden her zaman dille ikrar getirmeyebilir. Nitekim takiyyenin uygulamasına vurgu yapılan bir ayette, “Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mümin bir adam”dan bahsedilir (Mümin: 40/28).

İman ile İslâm arasındaki kategorik farkı İmam Cafer Sadık şu buyruğuyla açıklar:

“İman İslâm’la beraber olur; ancak İslâm her zaman imanla beraber olmayabilir. İslâm, Allah’tan başka ilah olmadığına şahitlik etmek ve O’nun resulünü (saa) tasdik etmektir. Onunla kişinin kanı dokunulmazlık kazanır. Evlenmeler, nikâhlar buna göre gerçekleşir. Miraslar buna göre paylaşılır. İnsanlar topluluğu zahiri olarak buna dayanır. İman ise hidayettir; İslâm olma vasfı dolayısıyla kalplere yerleşen bir niteliktir. Buna dayalı olarak zahire çıkan ameldir. İman derece bakımından İslâm’dan bir derece üstündür. Söz ve nitelikte bir arada bulunsalar bile iman zahirde İslâm’a ortaktır; fakat İslâm batında imana ortak değildir” (el-Kuleynî, 2007: 57-58).²

2.2. Hz. Muhammed ve On İki İmam'ın Buyruklarından Dayanaklar

2.2.1. Dört Kapı

On İki İmam Şiiliği tarafından kabul edilen kimi hadislerde Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat isimleri bir arada geçer. Bunlar arasında hiyerarşik yapı dikkat çeker. Hz. Muhammed'e nispet edilen bir hadiste şöyle demektedir:

“Şeriat benim sözlerimdir. Tarikat ise benim amellerimdir. Hakikat ise benim ahvalimdir. Marifet benim sermayemdir. Akıl dinimin köküdür. Muhabbet/sevgi benim temelidir. Şevk/iştiyak benim bineğimidir. Korku benim arkadaşımıdır. İlim benim silahımdır. Hilim benim yardımcımdır (dostumdur). Tevekkül benim yol azığımdır (veya örtümdür). Kanaat benim hazinemdir. Doğruluk benim makamımdır. Yakın benim sığınağımdır (Allah'a), fakirlik ise benim diğer enbiya ve peygamberlere karşı övündüğüm övünç kaynağımdır.” (Tabersi, 1987, 11/173).

Açıkça görüldüğü üzere ve hiçbir aykırı yoruma mahal bırakılmaksızın bu hadiste Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kavramlarının Hz. Muhammed tarafından kullanıldığı bildirilir. Üstelik bu kavramları Hz. Muhammed'in kendisi ile ilişkilendirip, Şeriatı sözleri, Tarikatı amelleri, Marifeti sermayesi, Hakikati ise ahvali olarak tanımlar.

On İki İmam Şiiliği tarafından kabul edilen başka hadislerde ise doğrudan doğruya Dört Kapı kavramı bulunur. İmam Cafer Sadık'tan nakledilen bir buyrukte Dört Kapı şöyle açıklanır:

“Marifet sahibi olmadıkça salih olamazsınız. Tasdik edip iman etmedikçe marifet sahibi olamazsınız. Teslim olmadıkça tasdik edemezsiniz. Bunlar dört kapıdır. En sondaki olmadan baştaki bir işe yaramaz. Sadece üç kapıyı bulanlar, saptılar, koyu bir şaşkınlığın içine girdiler. Hiç kuşkusuz Allah, salih amelden başkasını kabul etmez. Şartlara ve ahitlere bağlı kalınmadıkça Allah kabul etmez. Allah'ın koyduğu şartlara uyan, ahdinde vafettiği hususları eksiksiz yerine getiren kimseler, Allah katındaki (nimetlere) nail olurlar. Allah onlara verdiği sözü eksiksiz yerine getirir” (el-Kuleynî, 2007: 107-108).

Buyruğun detayından anlaşılacağı üzere Dört Kapı şöyledir: 1) Teslim olmak, 2) Tasdik edip iman etmek, 3) Marifet sahibi olmak, 4) Salih olmak. Teslim olmak işin temelidir, eğer o olmazsa diğer üçü yok hükmündedir. Görüldüğü üzere buradaki derecelendirme, Dört Kapı ile uyum içindedir.

Yine aynı kaynaklarda Dört Kapı adı açıkça anılmasa da aynı içeriğe sahip başka buyruklar da vardır. Bunlardan biri İmam Cafer Sadık'a nispet edilir: “İslâm, bir derecedir. İman ise İslâm'dan bir derece yukarıdadır. Takva da imandan bir derece yukarıdadır. Yakın de takvadan bir derece yukarıdadır. İnsanlara en az verilense yakındır” (el-Kuleynî, 2007: 114-115). İmam Cafer Sadık'ın yukarıdaki buyruğuna göre insanların sahip olduğu niteliklerin dereceleri dört aşamalıdır: 1) İslâm, 2) İman, 3) Takva, 4) Yakın. Yani burada da Dört Kapıyla örtüşen bir yapı söz konusudur.

Takva, Allah'ın emir ve tavsiyelerine uyma, yasak ve günah kıldığı şeylerden kaçınmada gösterilen titizliktir. Takva sahiplerine sakınan anlamında muttaki veya taki denir. Taki peygamberlerden Hz. Muhammed (Fetih: 48/26) ve Hz. Yahya (Meryem: 19/12-13) ile On İki İmam'ın dokuzuncusu olan İmam Muhammed Cevad'ın lakaplarından biridir. Bir ayette Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman etmek; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, ihtiyacından dolayı isteyene ve özgürlükleri için kölelere vermek; namazı dosdoğru kılmak; zekâtı vermek; antlaşma yaptığında sözlerini yerine getirmek; zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda direnip sabretmek muttakilerin (sakınanların) özellikleri arasında sıralanmıştır (Bakara: 2/177). Başka bir ayette ise Kur'an-ı Kerim'de takva "güven, huzur ve kalp sükûneti" olarak tarif edilmiştir (Fetih: 48/26). Bu bakımdan takva kavramı, Dört Kapı'dan Marifet kapısında gönül gözünün açılmasını ve aydınlanmayı temsil eder.

Yakin, kelime olarak hiçbir koşul altında kesin ve şüphe duyulmayan bilgiyi ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de ise içinde hiçbir şüpheyi barındırmayan, sarsılmayan ve azalmayan kesin bir iman anlamında kullanılır. Sünni dünyasının itibar ettiği Tirmizi'ye ait hadis kitabında nakledildiği üzere Hz. Muhammed yakın kavramını, "inkâr ihtimali kalmayan iman" olarak tanımlar (Aktaran Demiral, 2016: 51).

On İki İmam'ın sekizincisi İmam Ali Rıza'dan aktarılan bazı buyruklar da yukarıda İmam Cafer Sadık'tan aktarılan buyrukla uyum içindedir. İmam Ali Rıza, şöyle buyurur: "Din İslâm'dır. İman ise ondan bir derece yukarıdadır. Yakın ise takvadan bir derece yukarıdadır. İnsanlar arasında yakinden daha az bir şey paylaşılmış değildir. İnsanlara pay olarak verilen en az şey ise yakindir. Yakın, Allah'a güvenip dayanmak, Allah'a teslim olmak, Allah'ın hükmüne rıza göstermek, işleri Allah'a havale etmektir" (el-Kuleynî, 2007, 114- 116). Açıkça görüldüğü üzere İmam Ali Rıza'nın bu buyruğunda da Dört Kapı programına benzer bir derecelendirme vardır: 1) İslâm, 2) İman, 3) Takva, 4) Yakın. Yakın en üst derece olduğu için bu menzile ulaşanların sayısı azdır.

Yukarıdaki Kur'an ayetleri, İmam Cafer Sadık'ın ve İmam Ali Rıza'nın buyruğunda anlattığı Dört Kapı ile Alevilikteki Dört Kapı birebir örtüşmektedir.

2.2.2. Onlu ve Yedili Makamlar

Aleviliğin yazılı kaynaklarında, daha önce ifade edildiği gibi, Dört kapının her biri için ayrıca onar veya yedişer makam ihdas edilmiştir. Bazı kaynaklarda Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapılarında toplam kırk, bazılarında ise toplam yirmi sekiz makam vardır.

Kimi hadis kitaplarında On İki İmam'dan aktarılan birtakım buyruklarda iman ve ahlaki erdemler, onlu makamlarla açıklanır. Mesela İmam Cafer Sadık, bir buyruğunda imanın basamaklarının on tane olduğunu söyler.

“İman, merdivenin basamakları gibi on derecedir. Bu basamaklar birer birer çıkarılır. İki basamak yukarıda olan kişi, bir basamak yükselen birine: ‘Sen bir şey üzerine değilsin’ dememelidir. (İmam onuncu basamağa kadar bu şekilde sıraladı). Senden bir basamak aşağıda olanı aşağı düşürme. Ki senden yukarıda olan biri de seni düşürmesin. Senden daha aşağıda olan birini gördüğünde yumuşak başlılıkla onu yanına yükselt ve ona kaldırmayacağı yük yükleme, yoksa kırsın. Çünkü bir mümini kıran onu yeniden onarmalıdır” (el-Kuleynî, 2007: 101).

Hız. Muhammed, imanın on şeyde olduğunu söyler: “Marifet, itaat, ilim, amel, sakınma, çabalama, sabır, yakın, rıza ve teslim olmak. Bu on taneden biri eksilince imanın düzeni bozulur” (Meclisi, 2016: 275). İmam Cafer Sadık, bir buyruğunda resullere özgü ahlaki üstünlükleri on tane saymıştır. Bunlar; “[...] yakın sahibi olmak, kanaatkâr olmak, sabırlı olmak, şükretmek, yumuşak huylu olmak, güzel ahlak sahibi olmak, cömertlik, gayret, cesaret, haysiyet sahibi olmak.” (el-Kuleynî, 2007: 123) İmam Cafer Sadık, bir başka buyruğunda erdemli davranışları on tane sayar: “Zorluklara katlanmak, doğru sözlü olmak, emaneti yerine getirmek, akrabayla ilişkiyi sürdürmek, misafire ikramda bulunmak, yoksulu doyurmak, yapılan işlerde yeterli olmak, komşulara kötü davranmamak, arkadaşlarla iyi geçinmek ve bütün bunların başı olan hayâ duygusuna sahip olmak” (el-Kuleynî, 2007: 122).

Aynı kaynaklarda yedili makamlara da rastlanır. İmam Muhammed Bâkır müminlerin menziline yedi tane sayar. Müminlerin yedi farklı menzilde olduğunu ve her menzilde olana kaldırabileceği kadar yük yüklenmesi gerektiğini söyler. Çünkü alt menzilde olanlar üst menzilde olanların yükünü çekemez (El-Kuleynî, 2007: 102). İmam Cafer Sadık da benzer şekilde imanı derecelere ayırmış, imanın yedi pay olduğunu ifade etmiş ve herkesin taşıyabileceği kadarını yüklenmesini tavsiye etmiştir (El-Kuleynî, 2007: 98-99).

İmam Cafer Sadık bir başka buyruğunda; “Allah imanı yedi kısma ayırmıştır: İyilik, doğruluk, yakın, rıza, vefa, ilim ve hilim” diyerek yedi özellik sayar. Onun bildirdiğine göre, iman kısımları insanlar arasında pay edilmiştir. Kiminde bir, kiminde iki, kiminde üç, [...] kiminde yedi pay vardır. Bu yedi payı taşıyan insanlar, kâmil insanlardır ve imanın yaşayıcıları da onlardır. (El-Kuleynî, 2007: 97).

İmam Cafer Sadık bir buyruğunda Allah’ın özel ve yakın dostları/kulları arasında olan insanların tutum ve davranışlarının dört kısım ve her kısmın kendi içinde yedi bölümden³ oluştuğunu söyler. İşin ana gövdesi olan dört kısım; 1) Allah’a, 2) kişinin kendi nefesine, 3) yaratılanlara, 4) dünyaya karşı tutumdur.

Allah’a karşı tutumunun bölümleri şunlardır: O’nun hakkını eda etmek, sınırlarını korumak, verdiği şükretmek, hükmüne razı olmak, verdiği belaya sabretmek, hürmetine saygı göstermek, şevk duymak. Nefse yani kişinin kendine karşı tutumunun bölümleri şunlardır: Korku, çaba, acıyı taşımak, perhiz, sadaka, samimiyet, nefsin sevdiği şeyleri dışarı çıkarma ve fakirlikle nefsin arasında bağlantı

kurma. Yaratılanlara karşı tutumun bölümleri şunlardır: Hilim (sakinlik), affetme, tevazu, cömertlik, şefkat, nasihat, adalet ve ihsan. Dünyaya karşı tutumun bölümleri şunlardır: Her şeyin haricinde rıza, fedakârlık, zühdü (dünyalığa rağbeti kesmek) seçmek, dünyanın afetlerini bilmek, dünyanın şehvetlerinden kaçınmak, önderlikten kaçınmak (İmam Cafer-i Sadık, 2019: 9-10).

İmam Cafer Sadık'ın buyruğunda Dört Kapı ve Yedi Makamlı programı çağrıştıran bir yapı mevcuttur. Kalıp aynıdır ama içerik bazı benzerlikler olsa da önemli farklılıklar göstermektedir.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Alevilikte bir eğitim programı olarak bugüne kadar güçlü şekilde taşınan Dört Kapı'nın genel çerçevesi ve ana hatları Kur'an-ı Kerim ile Hz. Muhammed ve On İki İmam'ın buyruklarına dayanır. Kur'an-ı Kerim'de Dört Kapı kavramı doğrudan geçerse de bu kavrama kaynak teşkil eden ayetler vardır. Hz. Muhammed ile On İki İmam'ın buyruklarında da Dört Kapı'nın adları açıkça anılmıştır.

Kur'an-ı Kerim ile Hz. Muhammed'in ve On İki İmam'ın buyrukları incelendiğinde, Dört Kapı programının başta Kuran-ı Kerim'le temellendirildiği ve sonraki kaynaklarda daha teferruatlı bir şekilde izah edildiği göze çarpar. Aleviliğin iç metinleri dışında ulaşabildiğimiz kaynaklara göre Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kavramlarını ilk defa ve birlikte kullanan kişi Hz. Muhammed, Dört Kapı kavramını ilk defa kullanan kişi ise On İki İmam'ın altıncısı İmam Cafer Sadık'tır. Şii ve Sünni hadis kitaplarının geniş çaplı tetkiki, Alevilikteki Dört Kapı kavramının Sünni ve Şii kaynaklarındaki varlığı hakkında daha detaylı bilgiler edinilmesini sağlayacaktır.

Dört Kapı kavramının Hz. Muhammed'in ve On İki İmam'ın buyruklarından kaynaklandığını düşündüğümüzde, bu kavramı ilk defa Türk irfanına dâhil eden Hoca Ahmet Yesevî'nin gerçek kimliği üzerinde daha dikkatle durmanın gerekliliği de açığa çıkar. Hoca Ahmet Yesevî'nin hayat ve kişiliğinin doğrudan olduğu kadar dolaylı bilgilerle de incelenmesi, günümüze kadar kapalı kalan bazı alanların aydınlanmasını da sağlayacaktır.

Tasavvuf geleneğinde ve Alevi olmayan toplumlarda Dört Kapı kavramı, bu kavramın hangi mecazlarla ifade edildiği ve bunların anlamları, Alevilikteki Dört Kapı içinde yer alan makamların kaynağı gibi konular için ayrı çalışmalar yapılmalıdır. Hatta her kapı ve her bir makam farklı farklı makalelerde ele alınmalıdır. Dört Kapı Aleviliğinin inanç, ibadet ve ahlak esaslarını içerdiği için özellikle üzerinde durulmalı, yeni çalışmalara konu edilmelidir. Aleviliğin iç metinlerine göre Dört Kapı kavramının kaynakları ise ayrı bir çalışmanın konusudur.

Sonnotlar

¹ Çalışma boyunca Alevi kavramı Babai, Bektaşî, Kızılbaş vb. toplulukları ifade etmek için kullanılacaktır.

² İman-İslâm ilişkisi hakkındaki diğer hadisler için ayrıca bk: El Kuleyni: 2007: 55-90.

³ Metinde yedi denilse de her bir kısım yedi bölümden oluşmaz. Bu eksiklik ve fazlalıklar aktarının hatası olmalıdır.

Kaynakça

- Allame Muhammed Bakır Meclisi. (1982). *Bihar 'ul Envar*. c. 28. Tahran: Dar 'ul Kutub el-İslamiyye.
- Aytekin, Sefer. (1958). *Buyruk*. Ankara: Emek Yayınevi.
- Ayyıldız, Hasan. (?). *İmam-ı Cafer Buyruğu*. Ankara: Ayyıldız Yayınları.
- Bisati (2013). *Şeyh Safi Buyruğu*. Haz. Ahmet Taşğın. Konya: Çizgi Yayınları.
- Bozkurt, Fuat. (2009). *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Demiral, Vahit. (2016). "Kur'an'da Allah'a İman Edenler İçin Kullanılan Kavramlar". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- El-Kuleynî. (2007). *Usul-u Kâfi*. Cilt: 2. Çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Dar 'ul Hikem Yayınları.
- Fahrüddin Er-Râzî. (2002). *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*. c. 12. Tercüme: Suat Yıldırım-Lütfullah Cebeci-Sadık Kılıç-Sadık Doğru. İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım.
- Elvan Çelebi (2017). *Name-i Kutsi&Menâkıb 'ul Kudsiyye*. İkinci Kitap. Haz.: Mertol Tulum. Konya: Çizgi Yayınevi.
- . (2014). *Menakıbu'l-Kudsiyye Fi Menasibi'l-Ünsiyye (Baba İlyas-ı Horasanî ve Sülalesinin Menkabevi Tarihi)*. Yayımlayanlar: İsmail E. Erünsal ve Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eraslan, Kemal. (2016). *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Erden, Münire. (2011). *Eğitim Bilimlerine Giriş*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Güzel, Abdurrahman. (1981). *Kaygusuz Abdal*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- . (2011). *Hacı Bektaş Veli El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hünkâr Hacı Bektaş Veli (2015). *Makâlât*. Haz.: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İmam Cafer-i Sadık (2019). *Şeriatın Çerağı ve Hakikatın Anahtarı*. Çev. Ali Orak. İstanbul: İmam Rıza Dergâhı Yayınları.
- Kahraman, Abdullah. (2017). "Yunus Emre Dîvân'ında Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marîfet (Dört Kapı)". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 1(1), 1-18.
- Kaplan, Doğan. (2007). *Erkanname-I*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- . (2010). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- . (2015). *Şeyh Safi Buyruğu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, Kemal. (2015). *Kur'an ve Ehl-i Beyt Buyruklarında Dört Kapı Kırk Makam*. İstanbul: Dörtkapı Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim*. (2011). Hazırlayanlar: Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Mirza Hüseyin Nuri Tebersi (1987). *Müstedrek-ul Vesail ve Müstenbet-ul Mesail*. Kum: Alul Beyt Müessesesi.

- Özdemir, Ali Rıza. (2017). *Aleviliğin Yazılı Kaynakları*. Ankara: Kripto Yayınları.
- . (2019). *Hünkâr: Hacı Bektaş Veli*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Özmen, İsmail. (1998). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Tatçı, Mustafa. (1990). *Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Vaktidolu, Ali Adil Atalay. (2016). *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Can Yayınları.
- Yaman, Mehmet. (2000). *Buyruk*. Mannheim: AKM Dededeler Kurulu Yayını.